

Kritika kultury v dílech sociologických klasiků

Kultura a socializace; Kultura, volný čas a životní styl

3am182 Sociologie kultury

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MSMT
MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Kritika kultury – obsah přednášky

- Konfliktualistické přístupy
 - Jean Jacques Rousseau
 - Karl Marx
 - neomarxismus (Franfurtská škola)
 - Jean Baudrillard
- Filosofie kultury, symbolický interakcionismus
 - Ernst Cassirer
 - fenomenologie (Edmund Husserl)
 - George Herbert Mead a symbolický interakcionismus
 - Peter Berger a Thomas Luckmann

Kultura a její kritika

- Ve střeoevropském prostoru je „kultura“ často chápána jako (elitní) umění, dostupné pouze části společnosti a pouze po omezený čas.
- Typické jsou také významové redukce: kultura jako (podfinancovaný) resort, kultura jako (rozvojové) ekonomické odvětví, kultura jako součást sociálního statusu.
- Teorie kultury chápe kulturu bez těchto redukcí – jako systém (znaků), v němž se pohybujeme a do něhož jsme zapojováni prostřednictvím enkulturace.
- Cultura = natura altera (Moritz Lazarus, 1824–1903)
- Lze kritizovat prostředí – **symbolickou formu** – díky kterému jsem vůbec schopný kritizovat?

„Zatímco vláda a zákony poskytují lidem, žijícím pospolu, bezpečnost a blahobyt, méně despotické a možná mocnější vědy, literatura a umění, věncí železné okovy, jež lidé nesou, trsy květů, dusí v lidech prvotní svobodu, pro kterou byli – jak se zdá – zrozeni, vštěpují jim lásku k vlastnímu otroctví a vytvářejí z nich to, čemu se říká civilizované národy...

Milujte nadání, mocní tohoto světa a držte ochrannou ruku nad těmi, kdo je pěstují. Pěstujte vědy a umění, civilizované národy. Jste šťastnými otroky a vděčíte jim za vybraný a jemný vkus, na němž si zakládáte, za mírný charakter a uhlazené mravy, činící náš vzájemný styk tak družným a tak snadným, zkrátka za zdání všech ctností, z nichž vám ani jedna není vlastní.“

Rozprava o vědách a umění (1750)

- První z rozprav **J. J. Rousseaua** (1712–1778), odpověď na otázku Akademie v Dijonu, zda obnova věd a umění přispěla k očištění mravů.
- Záporné stanovisko předznamenává další, známější Rousseauova díla, především se ale opakuje jak v názírání romantiků (kteří považují Rousseaua za svého předchůdce), tak v ideových východiscích radikálních společenských kritiků, a to až podnes (anarchisté, radikální levice, radikální zelení).
- Rousseau nabourává představu lineární cesty k pokroku typickou (nejen) pro osvícenství – je prvním kritikem kultury v moderní společnosti.

Chce kulturní kritika „vrátit lidstvo do jeskyní“?

„Což je třeba společnost zničit, zrušit rozdíl mezi tvým a mým a vrátit se k životu v lesích mezi medvědy? To je důsledek, jaký z mých úvah vyvodí mí protivníci. Chci je předejít, ale také nechat udělat si ostudu vyvozením takového závěru...

Co se týče lidí mně podobných, jejichž vášně navždy zničily původní prostotu, kteří se nemohou více živit trávou a žaludy ani obejít bez zákonů a vedoucích...budou milovat své bližní a sloužit jim ze všech sil, budou pečlivě poslouchat zákony a lidi, kteří tyto vydali nebo kteří je spravují, budou si vážit především dobrých a moudrých vladařů, kteří dovedou předejít, napravit nebo omlouvat množství zneužívání a zla...Budou však neméně nenávidět zřízení, které se může udržet jen pomocí tolika úctyhodných lidí, které si přejeme častěji, než je máme, a z něhož přes všechnu péči vzniká vždy víc skutečného neštěstí než zdánlivých výhod.“

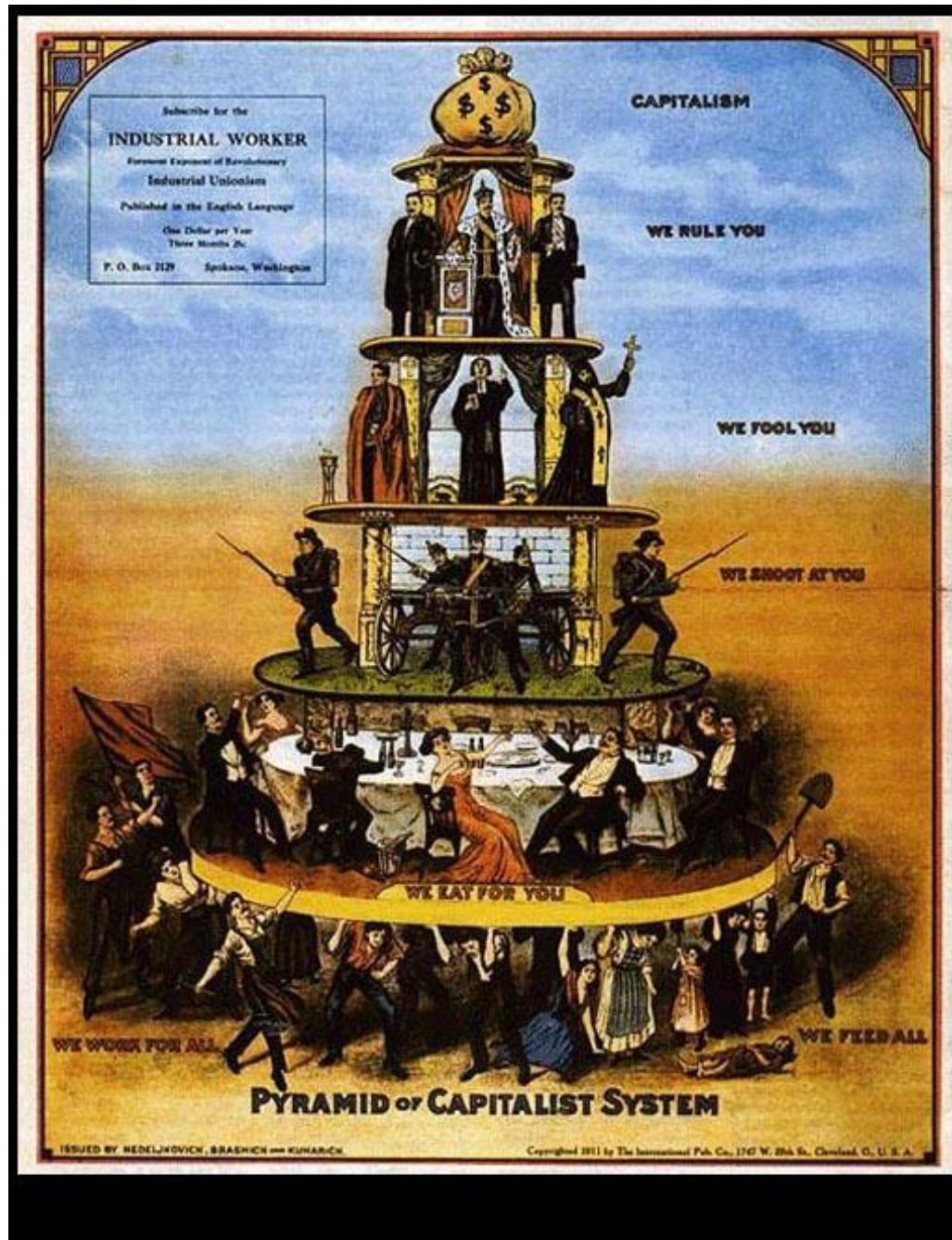
Rozprava O příčinách a původu nerovnosti, 1753

Karel Marx jako kulturní kritik?

„V naprostém protikladu k německé filozofii, která sestupuje z nebe na zem, stoupá se tu od země k nebi. Tj. nevychází se tu z toho, co lidé říkají, co se domnívají, co si představují, ani z řečených, myšlených, vymyšlených, představovaných lidí, aby se odtud došlo k lidem z masa a krve; vychází se ze skutečně činných lidí a z jejich skutečného životního procesu se také vykládá vývoj ideologických odrazů a ozvuků tohoto životního procesu...“

...I mlhavé výtvoř v mozčích lidí jsou nutné sublimáty jejich materiálního životního procesu, který je možno empiricky zjistit, a který je spjat s materiálními předpoklady. Tím ztrácejí morálka, náboženství, metafyzika a všechna ostatní ideologie i formy vědomí, které jim odpovídají, zdání samostatnosti. Nemají dějiny, nemají vývoj, nýbrž lidé, rozvíjející svou materiální výrobu a své materiální styky, mění s touto svou skutečností i své myšlení a produkty svého myšlení. Život není určován vědomím, nýbrž vědomí je určováno životem.“

Německá ideologie, 1845

Karl Marx utopický

„...jakmile se totiž práce začne dělit, má každý určitý výlučný okruh činností, který mu je vnucen, z něhož se nemůže vymanit; je lovcem, rybářem nebo pastýřem nebo kritickým kritikem a musí jim zůstat, nechce-li ztratit prostředky k životu – kdežto v komunistické společnosti, kde nikdo nemá nějaký výlučný okruh činností, nýbrž může se zdokonalovat v jakémkoliv oboru, řídí společnost všeobecnou výrobu, a právě tím mi umožňuje dělat dnes to a zítra ono, ráno lovit, odpoledne rybařit, večer se zabývat chovem dobytka a po jídle kritizovat, podle toho, na co mám zrovna chuť, aniž se ze mne někdy stane lovec, rybář, pastevec nebo kritik.“

Neomarxismus – kulturní kritika bez proletářů

- Ke Karlu Marxovi, především k jeho raným dílům, se hlásí značné množství myslitelů, často velmi odlišných.
- Neomarxisté se odklánějí od kritiky třídního rozvrstvení, kritizují stále častěji zneužívání moci obecně.
- Představitelé **Frankfurtské školy** stále přemýšlejí o společenských vrstvách, stále více se ale obrací k jedinci a zkoumají vliv společnosti a kultury na jeho život a jeho osobnost – k Marxovi přidávají mnohé z Freudovy psychoanalýzy.
- **Odcizení** je spojeno s masovostí moderní společnosti – ale i s masovým a nekritickým přijímáním teorií, které vždy podléhá riziku ideologizace.

Hlavní představitelé Frankfurtské školy

- **Herbert Marcuse** (1898–1979)
- Modernita se svým důrazem na funkčnost, racionalitu a vytlačení všeho mimo-světského vytváří specifického člověka – uniformního, stádního, „jednorozměrného“.
- **Jednorozměrná společnost** vítězí nejen nad přírodou, ale také nad člověkem. Zdánlivá harmonie (myšlen je poválečný rozvoj západní Evropy a celospolečenský konsensus spojený s nevídaným konzumem) je lživá, jen maskuje společenské rozdíly a vede k banalizaci jazyka i myšlení.

- **Theodor W. Adorno (1903–1969), Max Horkheimer (1895–1973)**
- Hlavní představitelé Frankfurtské školy ve třicátých a čtyřicátých letech 20. století.
- Osvícenství rozbilo tradice a mýty a osvobodilo člověka z podřízenosti přírodě. Podrobena však nebyla pouze příroda, ale i člověk samotný.
- **Kulturní průmysl** svým důrazem na standardizaci a totalizující racionalizaci napomáhá proměně celé společnosti v nekritickou masu – což může vést a často vede k celospolečenskému barbarství, pravému opaku osvícenství.

„Bezohledná jednota kulturního průmyslu svědčí o jednotě vznikající v politice. Diferenciace, jako je diferenciace filmů na třídu A a B, nebo historek v časopisech různých cenových úrovní nevychází ani tak z věci samotné jako spíše toho, že má sloužit klasifikaci, organizaci a oznámkování konzumentů. Je třeba mít něco pro všechny, aby nikdo nemohl uniknout, proto se vybrušují a propagují rozdíly. Zásobování publika hierarchicky odstupňovanými kvalitami sériově vyráběného zboží slouží jen o to úplnější kvantifikaci. Každý se má jakoby spontánně chovat podle své „úrovně“ předem určené indiciemi a sahat jen po té kategorii masového produktu, která je prefabrikovaná pro jeho typ.“

Dialektika osvícenství, 1944

Zábava jako práce

„Zábava je v pozdním kapitalismu prodloužením práce. Hledají ji ti, kdo se chtějí odchýlit od mechanizovaného pracovního procesu, aby opět měli sílu jej snášet. Zároveň má však mechanizace takovou moc nad uživatelem volného času a jeho štěstím a tak důkladně určuje tovární výrobu zábavního zboží, že ten, kdo užívá volného času, nemůže zakusit nic než nápodobu samotného pracovního procesu. (...)

Dialektika osvícenství, 1944

„Bavit se znamená být srozuměn. To je možné pouze díky tomu, že se zábava uzavírá před celkem společenského procesu, dělá se hloupou a od počátku nesmyslně ruší nevyhnutelný nárok každého díla, i toho nejnicotnějšího, na to, že ve svém omezení reflektuje celek. Bavit se vždy znamená: nemuset na to myslet, zapomenout na utrpení i tam, kde se ukazuje. Základem zábavy je bezmoc. Ve skutečnosti je to útěk, ale ne, jak se tvrdí, útěk před špatnou realitou, nýbrž před posledními myšlenkami na odpor, které tu realita ještě nechala. Osvobození, které zábava slibuje, je osvobození od myšlení...“

Dialektika osvícenství, 1944

A postmoderna?

„Disneyland je tady proto, aby skryl, že tato „reálná“ země, celá Amerika, je Disneyland (podobným způsobem kriminály zastírají, že vězením je celá oblast sociální ve své banální všudypřítomnosti). Disneyland se vydává za imaginárno, abychom uvěřili, že vše ostatní je reálno; Los Angeles a Amerika, jež jej obklopují, však již dávno nejsou reálné, nýbrž jsou z řádu hyperreálna a simulace.“

Simulacres et simulations, 1981

Jean Baudrillard hyper-kritický

- **Jean Baudrillard (1929–2007)**
- Hyperrealita – simulovaná verze reality, za níž realita mizí.
- Simulakra:
 1. úroveň – znaky ještě mají spojení s realitou
 2. úroveň – znaky vytvářejí iluzi toho, co zobrazují
 3. úroveň – znaky nemají žádný reálný předmět, předcházejí a zakrývají realitu
- Baudrillard během života postupně opouští marxistická východiska, je považován za postmoderního myslitele, což naplňuje i stylistikou – expresivním jazykem, vršením příkladů i protikladů, záměrným a provokativním přeháněním.

„Zastírat znamená předstírat, že nemáme to, co máme. Simulovat znamená předstírat, že máme to, co nemáme. První odkazuje k přítomnosti, druhé k nepřítomnosti. Věc je však složitější, protože simulovat neznamena předstírat. Ten, kdo předstírá nemoc, si může prostě jen lehnout do postele a přesvědčovat, že je nemocný. Zatímco ten, kdo nemoc simuluje, sám na sobě vyvolává určité symptomy. Předstírání či zastírání tedy neporušují princip reality: rozdíl je vždy zřejmý, je pouze zamaskován. Simulace naproti tomu problematizuje rozdíl 'pravdivého' a 'nepravdivého', 'reálného' a imaginárního. Je simulant zdravý, anebo je nemocný, jestliže vykazuje 'pravdivé' symptomy?

Thomasův teorém

- Podstatnější než objektivní stav věcí je způsob, jak jej lidé vnímají, interpretují a jak mu rozumějí. (kol. aut, 1996).
- Pokud je nějaká situace lidmi definována jako reálná, stává se ve svých důsledcích reálnou. Viz např. vliv volebních průzkumů na politickou situaci.
- William Thomas (1863–1947) – americký sociolog, představitel Chicagské školy.

Filosofie kultury Ernsta Cassirera

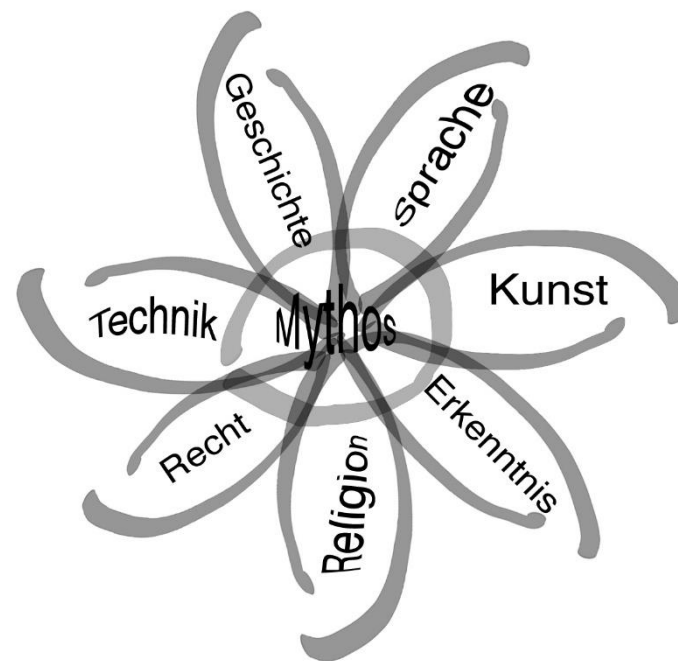
- Ernst Cassirer (1874–1945)
- Navazuje na Kanta a jeho transcendentální filosofii (Kritika čistého rozumu), na rozdíl od něj však ani prostor a čas nepovažuje za předem dané – apriorní.
- Člověk je symbolickou bytostí – **animal symbolicum**, kulturu je možné definovat jako soustavu symbolů.
- Vzhledem ke své nucené emigraci do USA ovlivnil především americké sociology (vč. Talcotta Parsonse), jeho myšlenky se ale objevují také v sociologických teoriích Pierra Bourdieu.

„Bytostný a specifický výkon každé symbolické formy – jazykové formy stejně jako mytické formy nebo jako formy čistého poznání – nespočívá v tom, aby se jednoduše přijal daný materiál dojmů, který už v sobě obsahuje pevnou určitost, danou kvalitu a strukturu, aby mu pak byla z vnějšku vnucena jiná forma, pocházející z vlastní energie vědomí, nýbrž v tom, že charakteristický vývoj ducha začíná mnohem dřív.

Podrobnější analýza ukazuje, že také zdánlivě ‘dané’ je vlastně již proniknuto určitými akty buď jazykové či mytické nebo logicko-teoretické ‘apercepce’. Dané ‘je’ pouze tím, čím se v těchto aktech *stává...*“

Filosofie symbolických forem, 1923–1929

- **Symbolické formy** – autonomní, vzájemně nepřevoditelné systémy, způsoby prožívání světa – jazyk, **umění**, technika a poznání, náboženství, právo...
- Všechny symbolické formy vyrůstají ze stejného podloží – mýtu.
- Mýtus je „produktem zvláštní jednoty citu a myšlení“ (kol. aut., 1996)

Mýtus a čas

„Mýtus...neví nic o onom druhu ‘objektivity’, jenž se projevuje v matematicko-fyzikálním *pojmu*, o onom Newtonově ‘absolutním čase’, ‘který plyne o sobě a pro sebe a bez ohledu na jakýkoliv vnější předmět.’ Zná tento matematicko-fyzikální čas právě tak málo jako čas v přísném smyslu ‘historický’. Neboť rovněž dějinné vědomí času v sobě nese zcela určité ‘objektivní’ momenty. Opírá se o pevnou ‘chronologii’, o pevné rozlišování dřívějšího a pozdějšího...takové dělení jednotlivých časových stupňů a jejich zapojení do jediného pevně skloubeného systému, v němž každé události přísluší *jedno* a pouze jedno místo, je mýtu cizí.

Filosofie symbolických forem, 1923–1929

Fenomenologie a její vliv na sociologii 20. století

- **Edmund Husserl** (1859 – 1938) opět v návaznosti na Kanta (a na Descarta) představuje filosofii jako vědu, která nemá vydávat úsudky o vnějším světě (fenomenologická redukce), protože jsou vždy ovlivněny obecně sdílenými zkušenostmi, soudy a hodnoceními. Úkolem fenomenologie je „analýza prožitků čistého vědomí“ (kol. aut, 1996).
- Zakladatelem fenomenologické sociologie je **Alfred Schütz** (1859–1959), který spojil filosofická východiska Edmunda Husserla s myšlenkami Maxe Webera, amerického pragmatismu a symbolického interakcionismu.

Fenomenologická sociologie Alfreda Schütze

- Pro pohyb v sociálním světě jsou podstatná typizační schémata, pomocí nichž a jejichž prostřednictvím si tvoříme rámce pro porozumění světu: světu rozumíme proto, že jej umíme interpretovat a svět sám těmito interpretativními akty nabývá smyslu. (kol. aut, 1996)
- Interpretativní akty uskutečňujeme pomocí vědění, které nám bylo předáno jinými jako tzv. **balík příručního vědění** – to, co člověk v dané chvíli zakouší, je rozpoznáváno jako něco známého, ačkoliv nového.

„Realita každodenního života v sobě obsahuje typizační schémata, jejichž prostřednictvím vnímám ostatní lidi a 'zacházím s nimi' při osobních setkáních. Tak mohu svůj protějšek vnímat jako 'muže', 'Evropana', 'nákupčího', 'bodrý typ' a tak dále. Všechny tyto typizace neustále ovlivňují mé chování k němu, například když mu budu chtít doporučit, kam si má ve městě večer vyrazit na flám, než se mu pokusím prodat své zboží. Naše setkání tváří v tvář bude těmito typizacemi řízeno do té doby, než se tyto typizace pod vlivem zásahu z jeho strany začnou jevit jako problematické.“

Sociální konstrukce reality, 1966

(Berger & Luckmann, 1999)

„Mé vědění o každodenním životě se podobá nástroji, který mi klestí cestu skrze les a zároveň úzkým kuželem světla ozařuje to, co leží hned přede mnou a v bezprostředním okolí. Jinak je na všech stranách cesty stále tma. ...

Mé vědění o každodenním životě je uspořádáno podle relevancí. Není pro mě důležité vědět, že akcie některých společností klesají, když takové akcie nevlastním. ...Vím tolik, abych nevykládal svému doktorovi, že jsem špatně investoval, svému právníkovi, že mě trápí žaludeční vředy, a svému účetnímu o svém hledání náboženské pravdy.“

Sociální konstrukce reality, 1966

(Berger & Luckmann, 1999)

Symbolický interakcionismus

- Za zakládající osobnost symbolického interakcionismu je považován **George Herbert Mead** (1863–1931)
- Lidská přirozenost se vytváří v průběhu interakce. Osobnost (Self) je výsledkem přejímání postojů ostatních, resp. je rozpornou jednotou jedinečné individuální složky (Mead označuje jako I) a postoje sociální skupiny (Me)
- Sociální interakce je vždy symbolická – probíhá jako „směna významů“ (kol. aut., 1996)

We imagine how we appear to other people.

We imagine how other people judge the appearance that we think we present.

If we think the evaluation is favorable, our self-concept is enhanced.

If we think the evaluation is unfavorable, our self-concept is diminished.

(What is the looking glass self in sociology? – Quora. 2019)

Sociální konstrukce reality

- Klíčová kniha sociologie šedesátých let 20. století je dílem autorské dvojice **Peter L. Berger** (1929–2017) a **Thomas Luckmann** (1927–2016).
- Vycházejí především z myšlenek Alfreda Schütze, kniha je ale systemizací a vysvětlením myšlenek mnoha dalších autorů.
- Sociální svět není jedinci jako aktivnímu účastníkovi společenského života objektivně dán jako fakt nebo jako věc, ale je neustále znovu, kontinuálně konstruován v procesu sociální interakce a sociální komunikace.

„Ani voodoo božstva, ani sexuální energie nemusejí existovat mimo svět definovaný v příslušném společenském prostředí. Ale v těchto svých prostředích existují na základě sociální definice a jsou internalizovány jako reality v průběhu socializace. Venkované z Haiti *jsou* posedlí zlými duchy a newyorští intelektuálové *jsou* neurotičtí. Posedlost a neuróza jsou proto základními prvky jak objektivní, tak subjektivní reality *v těchto prostředích.*“

Sociální konstrukce reality, 1966

Instituce a institucionální řád

- Jakákoliv často opakovaná činnost se ustálí ve vzorec, který pak může být bez větší námahy opakován a je vnímaný jako tento vzorec = habitus.
- **Instituce** – vznikají při vzájemné **typizaci** opakovaných vzorců. (Činnost X je vykonávána aktéry typu X). Instituce mají své dějiny, neustále se vyvíjejí.
- Instituce řídí lidské jednání, jsou spojeny se sociální kontrolou. Čím větší oblast činností je institucionalizována, tím je chování lidí předvídatelnější, a tedy i kontrolovatelnější.

Sociální role a jejich zvěcnění

- **Role** – reprezentují institucionální řád. Jsou vynutitelné a sociálně kontrolované.
- Jsou spojené s jazykem, s pojmenováním („umělec“, „soudce“, „arcibiskup“).
- Dochází ke zvěcnění – „nemohu se chovat jinak, nemám na výběr, protože si to žádá mé postavení“.

„V určitých situacích odpoutaných od každodenní reality – při vykládání vtipu, při návštěvě divadla nebo kostela či při zaobírání se filosofickými úvahami – mohu o částech tohoto vědění pochybovat. Tyto pochybnosti však ´nemají být brány vážně´. Tak třeba jako podnikatel vím, že se vyplácí být k druhým bezohledný. Mohu se zasmát vtipu, kde toto jednání selže, mohu být dojat hercem nebo kazatelem...když jsem se dost nasmál, když jsem byl dosytosti dojat a když jsem si užil filosofování, vrátím se zpět do ´vážného´ světa obchodování, znovu si uvědomuji oprávněnost zákonů bezohlednosti a chovám se podle nich.“

Sociální konstrukce reality, 1966

Socializace jako konstruování symbolického světa

- **Legitimizace** – odůvodnění, získání věrohodnosti sociálního řádu. Vytvoření symbolického světa vysvětlujícího problémy a paradoxy.
- **Primární socializace** – nejen odpovědi na dětskou otázku „proč?“, ale kompletní tvoření světa.
- Internalizace:
 1. „Maminka se na mě teď zlobí.“
 2. „Maminka se na mě zlobí vždy, když rozliji polévku“
 3. „Člověk nesmí rozlévat polévku.“

(Člověk = dítě samo jako součást zobecnění, které v sobě teoreticky zahrnuje celou společnost – „**generalizovaný druhý**“ G. H. Meada).

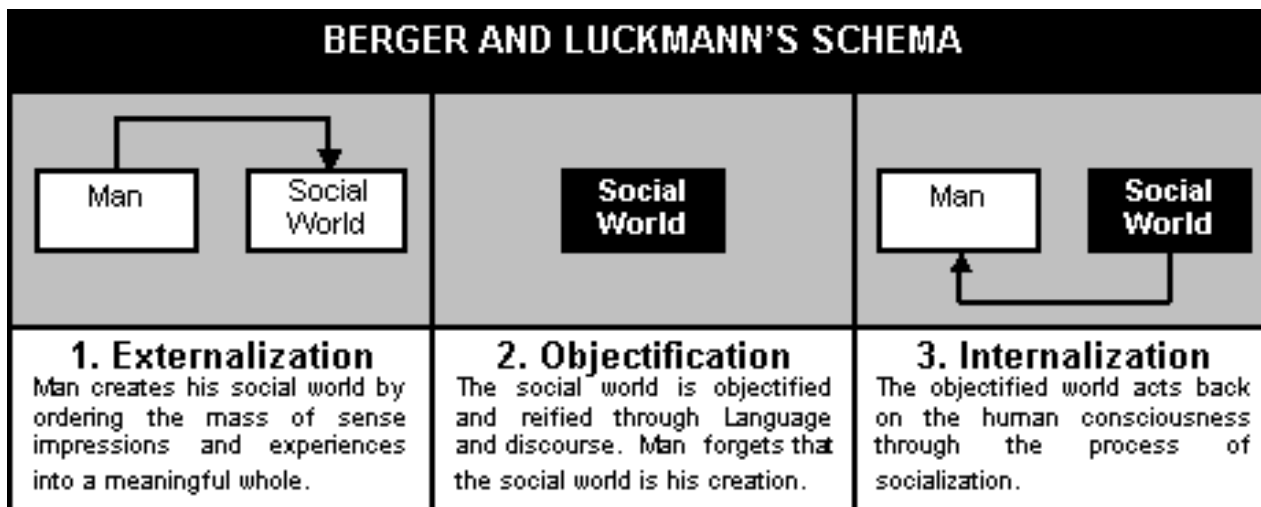
- V procesu primární socializace není možné internalizovat svět jako jeden z mnoha možných světů, ale jako nezbytný, významuplný svět.
- **Sekundární socializace** je spojena s poznáním, že svět rodičů není jediným světem, který existuje, ale že je nějak společensky umístěný.
- **Resocializace** – adaptace na zcela nové podmínky, proměna rolí i významů.
- Samotný lidský organismus je tvárný – „je tolik způsobů, jak se stát člověkem a být člověkem, kolik existuje lidských kultur. Lidství je socio-kulturně proměnlivé.“

Krise identity v moderní společnosti

„Ve společnostech s velmi jednoduchou dělbou práce...každý jednotlivec z velké míry *je* tím, za co je považován. V takové společnosti jsou identity velmi lehce objektivně i subjektivně rozpoznatelné. Rytíř *je* rytířem a rolník *je* rolníkem a tak je vnímají ostatní a tak oni vnímají i sami sebe....To však v žádném případě neznamená, že jedinec je se svou identitou spokojen. Například být rolníkem patrně nikdy nebylo nic příjemného...S tímto postavením však *nebyl* spojen problém identity. Člověk byl živořícím, snad i vzpurným rolníkem. Ale *byl* rolníkem.“

Paradoxní vztah člověka a společnosti

- Společnost je výtvořem člověka.
- Společnost je objektivní realitou
- Člověk je výtvořem společnosti.

Shrnutí

- Skutečnost, že realita je zčásti kulturně konstruovaná, je součástí lidové moudrosti, např. mnoha přísloví (např. „šaty dělají člověka“).
- Rousseau jako první kritizuje kulturu a umění v celé šíři, tím se stává ideovým předchůdcem romantismu i radikálních politických proudů živých dodnes. Jeho koncept „ušlechtilého divocha“ je však možné interpretovat spíše psychologicky (stav před socializací, dětství)
- Marx spojuje kritiku kultury s rozdělením společnosti na vykořisťovatele, kteří prostřednictvím „ideové nadstavby“ ohlupují vykořisťované a legitimizují své panství nad nimi. Vyzývá k revoluci – aniž by osvětlil, jak bude vypadat společnost po ní.

- Neomarxisté rozvíjejí některé Marxovy myšlenky, kritizují masovou kulturu, nejde jim už ale tolik o masy a proměnu celé společnosti, jako spíš o konkrétního člověka, který musí čelit „jednorozměrné“ průmyslové produkci kulturních statků.
- Kulturní kritika se však často vyčerpává samotným popisem negativ „kulturního průmyslu“ (Adorno, Horkheimer) či „hyperreality“ (Baudrillard), aniž by sledovala pozitiva demokratizace kultury či rozvoje technologií – k tomu více Eco ve své knize *Skeptikové a těšitelé*.
- Sociologie 20. století si stále více všímá vlivu kultury na člověka. Přijímá myšlenky kantovské filosofie (Cassirer) a fenomenologie (Husserl).
- Berger a Luckmann se věnují jak procesům typizace a vzniku rolí, na jejichž základě lidé jednají, tak procesu legitimizace – vzniku symbolického řádu vysvětlujícího problémy a paradoxy světa.

Reference

- Adorno, T. W. & Horkheimer, M. (2009). *Dialektika osvícenství. Filosofické fragmenty*. Praha: Oikoymenh.
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: Sociologické nakladatelství
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologie vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Bendová, H. & Strnad, M., eds. (2014). *Společenské vědy a audiovize*. Praha: Akademie múzických umění v Praze.
- Cassirer, E. (1996). *Filosofie symbolických forem 1: Jazyk, 2: Mýtické myšlení*. Praha: Oikoymenh.
- Department of Philosophy and Human Resource Development San Beda College, Mendiola, Manila, Philippines. (2001). *Society, Ideology and the Textual Practices: A Theoretical Framework for an Ideological Critique of Popular Literature by F.P.A. Demeterio III*. [vid. 2019-08-19]. Dostupné z: http://www.geocities.ws/philodept/diwatao/critique_popular_literature.htm

- Marx, K. & Engels, B. (1976). *Vybrané spisy v pěti svazcích. Sv. 1, 1843–1849*. Praha: Svoboda.
- Kol.aut. (1996). *Velký sociologický slovník*. [2 díly]. Praha: Karolinum.
- *Labor Arts* (2019, 13. srpna). [vid. 2019-08-13]. Dostupné z: <http://www.laborarts.org/collections/item.cfm?itemid=428>
- Rousseau, J.J. (1978) *Rozpravy*. Praha: Svoboda.
- Symbolische Formen - art[lab]Or. (2019, 8. srpna). [vid. 2019-08-18]. Dostupné z: <https://sites.google.com/site/theoriekunstschule/philosophische-sthetik/sthetik-form-und-empfindung/symbole/zeichen/symbolische-formen>
- *What is the looking glass self in sociology?* – Quora. (2019, 14. srpna). [vid. 2019-08-18]. Dostupné z: <https://www.quora.com/What-is-the-looking-glass-self-in-sociology>

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Toto dílo podléhá licenci Creative Commons
Uveďte původ – Zachovejte licenci 4.0 Mezinárodní.

